

VILDE HAVER

Udgivet af

Fredericia Kommune

Natur og Miljø

Gothersgade 20, 7000 Fredericia

Udgivelsesår: 2020

Titel: "Vilde haver" i Fredericia Kommune

Udarbejdet: Vild Med Vilje i samarbejde med Fredericia Kommune

**VILD
MED
VILJE**

Forsidefoto:

Det hvide C på brombær, Kim Olsen

Blåmejse, Arne Lilhauge

Pindsvin, Pixabay

Fotos: Hvor intet andet er angivet, tilhører fotos Fredericia Kommune

INDHOLDSFORTEGNELSE

DEN TILBAGELÆNEDE HAVEEJER

- Drop gødskning og sprøjtemidler
- Lad haven gro
- Natur i græsplænen
- Livet i de gamle træer

5-14

DEN NYSGERRIGE HAVEEJER

- Kvashegn- og bunker
- Hjemmehørende planter
- Fuglekasser
- Levesteder til vilde bier
- Store sten i haven

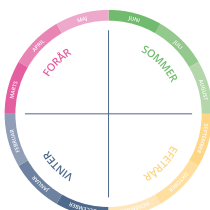
15-24

DEN HELT VILDE HAVEEJER

- Blomsterenge og steppebede
- Udsåningsguide
- Krat, buske og hæk
- Sydvendt skråning
- Vand i haven

25-37

ÅRSHJULET I DEN VILDE HAVE

- Sommer
- Efterår
- Vinter
- Forår

38-39

MERE BIODIVERSITET I HAVER

Biodiversitet er et udtryk for den store variation af forskellige planter på et areal. Det betyder, at hvis du gerne vil øge biodiversiteten i din have, så skal du have mange og forskellige planter, og særligt planter, som tiltrækker orme og insekter og andet mikroskopisk liv, som f.eks. fugle og pindsvin kan lide at spise

Biodiversiteten er under pres. Planter, dyrearter og svampe forsvinder og økosystemer bliver ødelagt. Man anslår, at en fjerdedel af jordens arter af planter, dyr og svampe er i fare for at uddø og mange af dem inden for de næste årtier. Man mener, at der forsvinder arter på jorden med en hastighed, der er op imod 1000 gange hurtigere end naturligt. Tabet af biodiversitet er et resultat af menneskelig aktivitet, og det er et problem, for naturen er ikke bare ren nydelse. Den er også en nødvendighed.

Naturen er en kilde til udvikling og produktion af en lang række livsvigtige goder og økosystemtjenester. Det er afgøder, rensning af luft og vand, bestøvning, binding af kulstof og kredsløb af næringsstoffer. Vi skal derfor passe godt på naturen og sikre plads til mange forskellige arter.

ALLE KAN HJÆLPE NATUREN

Det man kan gøre i sin egen have, kan virke ubetydeligt. Men det er det ikke. Hvis vi er mange nok om at give plads til en vildere natur på vores arealer, små såvel som store, så betyder det faktisk noget. Dvs. give planter, dyr og svampe, der ellers har svært ved at finde føde og redesteder, plads i vores haver.

Indsatsen i egen have kan også give værdifulde muligheder for os selv. I en have, der fremmer biodiversiteten, kan vi opleve flere arter på tæt hold, og vi kan se hvordan livet udfolder sig i et væld af farver og former.

Og så er det rigtig sjovt og noget alle kan være med til – uanset om du er den ´tilbagelænedé´, ´nysgerrige` eller den helt ´vilde´ haveejer.

DEN TILBAGELÆNEDE HAVEEJER

Haveejeren, der tænker eller arbejder med, at biodiversiteten nok skal komme af sig selv, hvis man læner sig tilbage og venter på den.

DROP GØDSKNING OG SPRØJTEMIDLER

NATURLIG BALANCE I HAVEN

Vi er vant til, at de planter, vi har i køkkenhaven, skal have rigeligt med gødning. Men når man skal have flere vilde arter ind i haven og øge biodiversiteten, er det omvendt. Her gælder det om ikke at gøde eller sprede muldjord. Det skyldes, at næring fra gødning fremmer de næringselskende planter som brændenælder, tidsler og mælkebøtter, som vokser hurtigt og fortrænger de andre planter. Det er også en af grundene til, at mange af de danske nøjsomme plantearter i dag er sjældne. Så i indsatsen for en vildere have skal vi i første omgang læne os tilbage og lade være med at gøde og sprede kompost ud på de arealer, hvor vi gerne vil have vildere planter.

En anden ting, vi skal lade være med, er at anvende gift og sprøjtemidler i haven, for de hører bestemt ikke hjemme i en naturvenlig have. De er skadelige for naturen og kan endda også sive ned i grundvandet. Så her kan man sagtens tillade sig at være lidt mere tilbagelænet og lade med at sprede gift. Det nytter heller ikke bare at sprede gift på udvalgte dele af haven, for det kan være svært at styre,

hvor giften rammer. Og selvom vi kun ønsker at ramme uønskede vækster på flisegangen eller i indkørslen, så kan giften skylle med regnen længere væk og påvirke andre dele af haven end der, hvor man oprindeligt havde tænkt sig. Mange pindsvin dør en smertefuld død hvert år, fordi de har spist forgiftede snegle.

MARIEHØNENS LARVE LEVER ISÆR AF BLADLUS

PASNING

For at undgå eller minimere uønskede arter i haven, så lad i stedet for en større variation i arterne komme til ved at lade haven passe sig selv. Jo flere arter, der er i din have, desto sværere er det for én art at tage over. Så hvis du hører til dem, der tænker, at en højere bestand af insekter ikke bare lyder som biodiversitet, men også som besværlige sommergener med f.eks. masser af myg, er her et råd: hold øje med at begrænse de steder, deres larver lever, f.eks. steder i stillestående vand, og inviter et par af deres naturlige fjender som edderkopper, fugle og flagermus ind i haven. På den måde kan du bedre

læne dig tilbage og lade 'naturen gøre det hårde arbejde'.

Skal flisegangen eller terrassen holdes fri for vegetation, så inviter familie og venner på besøg og lad dem trampe rundt og slide den uønskede vegetation væk mellem fliserne. Hvis man alligevel ikke kan dy sig for lidt arbejde, så brug en manuel ukrudtsbørste eller ukrudtsfjerner til fugerne eller en maskinel fugerenser. .

SMÅ TIPS

Den mangfoldige have gavner nyttedyr, der kan være med til at holde uønskede dyr væk fra dine planter. Mariehønen og gedehams er eksempler på nyttedyr, der rigtig godt kan lide at spise bladlus. Andre eksempler er pindsvinet, der blandt andet lever af snegle. Så ved at fremme livet i haven, får man hjælp til at undgå for mange uønskede dyr og gift. Desuden kan fugle og edderkopper tage en del af fluerne og myggene, så de i mindre grad chikanerer på en sommerdag.

**VORTEROD
BLOMSTRER
TIDLIG PÅ ÅRET
OG KAN DANNE
FLOTTE GULE
TÆPPER.**

LAD HAVEN GRO

MERE LIV, MINDRE ARBEJDE

I en traditionel have er der ofte meget arbejde forbundet med græsslåning, lugning og klipning. Men den vilde og naturlige have trives ved mindre og anderledes pasning.

Det er en god ide at have en masse danske plantearter i haven, fordi danske planter er vigtige for insekterne, som igen er vigtige for de fugle og andre dyr, der spiser dem. Når det gælder insekter, som spiser af bladene, er mange insekter ofte meget kræsnede og kan kun bruge én bestemt plante. Det hænger sammen med de forsvarsmekanismer, som planter har udviklet i et langt, evolutionært kapløb. Mange af de planter, vi traditionelt ser som ukrudt, nemlig hjemmehørende vilde planter, er vigtige foderplanter for mange larver af forskellige sommerfugle. Og

uden larveplanter kommer der ingen sommerfugle. Omvendt kan man nogle gange se, at eksotiske planter får meget færre blade, der er gennemhullet af bid fra insekter. Det er måske pænere, men giver ikke plads til mere liv.

I forhold til insekternes indsamling af nektar og pollen er det lidt anderledes. Her kan de godt få udbytte selv af mere eksotiske arter af blomster, men i stedet er der et problem, hvis blomsterne er så forældede, at pollen og nektar enten er væk eller utilgængeligt for dyrene.

Så igen- sørg for, at der er rigeligt med vilde, hjemmehørende planter, som både er stabile, varierende og dækker blomstring fra tidligt til sent på sæsonen. Det giver et godt grundlag for mere liv i haven.

**LAD MÆLKEBØTTER
BLIMSTRE
- DE ER EN VÆRDI-
FULD POLLEN OG
NEKTAR KILDE FOR
MANGE AF VORES
VILDE BIER.**

PASNING

Naturen trives bedst, hvis den får lov til at få fred og ro. Prøv at lade være med at blande dig alt for meget, og i stedet lade de naturlige dynamikker få lidt plads. Nogle år er kolde og våde, og det favoriserer visse plantearter, andre år er tørre og varme, og her er det andre planter, der har fordel. I det hele taget er de danske planter ofte mere hårdføre end de eksotiske. Samtidig vil de hjemmehørende danske planter ofte give plads til et væld af liv.

**KRYBENDE
LÆBELØS - ISÆR
POPULÆR HOS
LANGTUNGEDE
BIER OG
NATSVÆRMERE**

SMÅ TIPS

Lad være med at luge ret meget i bedene, og lad de visne plantestængler stå til foråret. De er ofte fulde af frø, og stænglerne kan bruges til vinterhi. Jo flere forskellige forhold - altså variationer i f.eks. lys og skygge, tørt og fugtigt - den nye have byder på, jo flere forskellige planter og dyr kan finde et levested.

NATUR I GRÆSPLÆNEN

GRØNT ER IKKE ALTID GODT

En kortklippet, grøn, kontrolleret græsplæne er noget, som mange drømmer om, men for de fleste dyr og planter er det en komplet ørken, og vedligeholdelsen kræver meget tid. I stedet for græsplænen, kan du lave en blomsterplæne, der kan indeholde flere hundrede arter af vilde planter og give mad og skjulesteder til mange dyr. Du behøver ikke omlægge hele plænen, men overvej, om ikke noget af den grønne ørken kunne gøres lidt vildere og give plads til mere natur.

SÅDAN FÅR DU BLOMSTER I PLÆNEN

Hvis du er så heldig allerede at have sandet eller næringsfattig jord på din grund, skal du kun slå bevoksningen et par gange om året. Slå første gang i maj og igen i efteråret - sent i september, når urterne er holdt op med at blomstre, og husk derefter at fjerne afklippet. Det afklippede græs kan komme i komposten, i køkkenhaven eller under frugttræer og buske rundt om i haven. Lad altid et lille areal stå uklippet, så sommerfuglelarver eller -pupper kan overvintre på planterne.

Hvis der er meget muldjord i din have, skal du slå bevoksningen lidt oftere de

første år for at udpine jorden, så der langsomt kan komme flere og flere urter i græsset. Hvis du slår oftere end to gange årligt, så lad skiftevis forskellige områder stå med blomster.

Blomstrende plæner dannes hurtigere, når man lader være med at gøde og kun slår få gange med opsamling af materialet. På den måde kan flere og flere arter med tiden finde plads og give liv til haven. Kongepen, hvidkløver og bellis er typisk blandt de første.

HÅRET HØGEURT FØRVILDET I GRÆSPLENER

PASNING

En artsrig plæne behøver ikke blive klippet ofte, fordi de mange blomster skal have tid til at gro. Det betyder til gengæld, at der er en ekstra god grund til at slappe mere af og nyde naturen i din have. Det vigtige er at sikre en have, der både er smuk at se på, rig på føde til dyrelivet, og som er nem at holde. Husk, der skal kunne komme lys ned til jordbunden. Slå evt. nogle stier i den vilde blomsterplæne, så du kan gå en tørskoet tur og opleve livets summer.

SMÅ TIPS

Det bedste er at skære græsset bort f.eks. med en le. På den måde skånes vegetationen og det, der lever i det, og blomsternes frø kan spredes. Lad afklippet ligge et par dage så frø kan falde ud og vokse op igen.

På meget næringsrige jord, kan man i starten slå blomsterplænen med almindelig klipper i høj position og med en opsamler.

LIVET I DE GAMLE TRÆER

Hvis du har ældre træer i din have, er det værd at passe ekstra godt på dem. Ældre træer, og især skadede træer, kan være levested for rigtig mange plante- og dyrearter. De regnes derfor også som et særligt værdifuldt sted for den mangfoldige natur. Det gælder typisk, at gamle træer tilbyder levesteder, man ikke kan finde på yngre træer.

PASNING

Understøt træets naturlige proces til ælde og forfald. Lad sår fra beskæring stå urørte og undgå at fjerne døde grene i kronen eller ved større nedfald af grene. Hvis træet begynder at udgøre en risiko for bygninger, så nøjes med evt. at fjerne de grene, der er til fare. På den måde kan man bevare de gamle træer længere og dermed de levesteder og arter, det tilbyder.

SMÅ TIPS

Hvis det ikke er muligt at bevare træet i dets fulde form længere, så lad stammen stå – evt. med en fuglekasse, eller lad stubben stå tilbage efter fældning. Plant evt. klatreplanter ved foden, som over tid vil dække stammen, der herefter står som en grøn skulptur i haven og fortsat vil være levested for arter, der er afhængige af større stykker af dødt træ. (sikkerhed og risiko, for at træet vælter, vurderes løbende). Alternativt kan man lade dele af det fældede træ ligge i bunden af haven eller som del af en kratbevoksning. Børn elsker jo i øvrigt at balancere på store stammer.

KENDETEGN PÅ GAMLE TRÆER, DER ER GODE LEVESTEDER:

- Grov og tyk bark
- Hulheder i stamme eller grene
- Rådne dele
- Døde dele
- Løs bark
- Revner i barken
- Løbende saft
- Svampe (særligt vedned-
brydende svampe)
- Naturlige samlinger af vand
- Epifytiske planter (planter, der
vokser på andre planter uden
at være snylter, f.eks. mosser
på stammen).

DEN NYSGERRIGE HAVEEJER

Haveejeren, der er nysgerrig på, hvilke planter og især dyrearter der kunne tænkes at trives i haven, hvis den bliver omstruktureret. Haveejeren hjælper gerne biodiversiteten lidt på vej og sørger for variation i både beplantning og levesteder.

**KVASBUNKE
MED HEGN
OMKRING**

KVASHEGN- OG BUNKER

NATUREN I KVASBUNKER OG DØDT TRÆ

Kvasbunker er en samling af afklippede grene, blade og større stykker træ mm. Kvasbunker er en meget naturlig ting i haven, men bliver let opfattet som noget rod, der venter på at blive kørt til genbrugsstationen.

Men lige denne form for "rod", i form af variation og strukturer, giver faktisk en masse plads til liv. Det hænger sammen med, at kvasbunker fungerer som et godt levested og fødekammer for mange insekter, fugle, svampe og pattedyr, som f.eks. sommerfugle, mariehøns, gærdesmutter og mus.

En god stor kvasbunke er også et bedre skjul end de små færdiglavede insekthoteller, man kan købe, for de er

større og har flere små hulrum, som dyrene kan bruge til at gemme sig i. Derudover er kvasbunken det bedste vinterhi, et pindsvin kan tænke sig.

DEN GODE KVASBUNKE

En kvasbunke er nem at lave og jo større en bunke, man kan lave, jo bedre. Fyld grene, kviste, blade og andet plantemateriale på. Jo mere materiale, der er på bunken, jo mere varmt og tørt bliver der inde i midten af den. Sørg gerne for en god afstand til huset.

Hvis du synes, det skal se lidt ordentligt ud, kan du stable det pænt, lave et lille hegn omkring eller plante f.eks. blomsterkarse til at klatre op af bunken og dække den lidt til. Det er både pænt og spiseligt og giver lidt ekstra mad til vilde bier og sommerfugle.

KVAS LAGT SOM GRENHEGN

Foto: Habitats

PASNING

Når kvasbunken er lavet, skal den bare have lov til at passe sig selv. Bunken vil synke sammen efterhånden, som kvaset langsomt bliver omsat til muld, og du kan fylde på igen hver sommer, når æbletræet beskæres, eller hækken skal trimmes. Det er en god ide at lade bunkerne ligge de samme steder, så dyrene ikke skal flytte hvert år.

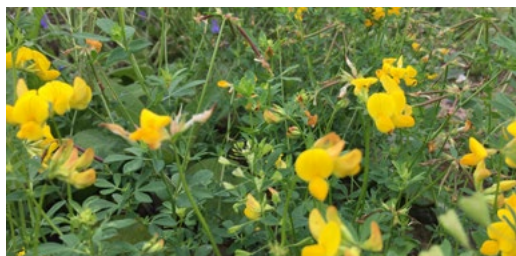
PINDSVIN FAMILIE I HAVE

Foto: Christian Treullé

SMÅ TIPS

Hvis du virkelig er en nysgerrig haveejer, kan du undersøge livet i den. Enten kan du studere den fra en stol lidt på afstand og se, hvem der flyver ind og ud. Eller du kan forsigtigt løfte på udvalgte grene og stykker træ og se, hvem der gemmer sig under. Husk dog altid at lægge alt tilbage i sammen orden.

Hvis du vil gøre en større indsats, kan grene fra haven omdannes til et egentligt grenhegn, der fungerer som rum eller afgrænsninger. Grenhegn kan være alt fra blot en lidt pænere arrangement af især de længere grene til en sirlig og helt kunstnerisk indretning. Prøv selv at undersøge, hvor flot du kan, og har tålmodighed til at, lave det.

ALMINDELIG KÆLLINGETAND
LOKKER MANGE FORSKELLIGE INSEK-
TER TIL. DEN ER FX. VÆRTSPLANTE
FOR BLÅFUGLE OG KØLLESVÆRMERE,
DER LÆGGER ÆG PÅ PLANTEN.

HJEMMEHØRENDE PLANTER

DEN ROBUSTE HAVE

Med en have har man chancen for at skabe et godt fristed, som også indeholder gode levesteder for det danske plante- og dyreliv. Det giver mulighed for mange naturoplevelser i haven. En vildere have er god for naturen, der mangler plads og vilkår til at folde sig ud. Det er en god ide at have en masse hjemmehørende planter i haven, idet danske planter er vigtige for insekterne, som igen er vigtige for de fugle og andre dyr, der spiser dem.

HJEMMEHØRENDE PLANTER OG BIODIVERSITET

Forskellige arter af planter kan gavne dyrelivet på forskellige måder. En god tommefingerregel er, at hvis planten er naturligt hjemmehørende i Danmark, har den et stort antal tilknyttede insekter, der er tilpasset til at leve af eller på den. Eksotiske planter er udviklet sammen med eksotiske insekter og vil

som regel være mindre gavnlige for det danske dyreliv. Mange af de forædlede haveplanter tilbyder ikke tilgængeligt nektar og pollen- for eksempel roser, der er for lukkede i blomsterstanden til at insekterne kan nå ind til føden. Mange hjemmehørende blomstrende urter, buske og træer tilbyder næring og pollen til insektlivet.

PASNING

Sammensæt planterne, så der er blomster hele sæsonen i din have. Det giver tilgængelig føde for insekterne fra tidligt forår til sent efterår. Ved at skabe plads til vårgæslingeblomst og løfod med lidt grusede områder og lette forstyrrelser, kan der blive mulighed for disse meget tidligt blomstrende planter til gavn for insekterne. Planter, som almindelig knopurt og rejnfan, kan tiltrække mange forskellige insekter og blomstrer langt ind i efteråret.

SMÅ TIPS

De hjemmehørende danske arter vil generelt set gavne biodiversiteten mest som levested for både dyr og svampe.

FORGLEMMIGEJ

Dansk navn	Forår	Sommer	Efterår
Erantis	X		
Hvid anemone	X		
Martsviol	X		
Forglemmigej	X	X	
Alm. vorterod	X		
Alm. guldstjerne	X		
Krybende læbeløs	X		
Blåhat		X	
Blåmunke		X	
Gederams		X	
Slangehoved		X	
Alm. kongepen		X	
Smalbladet timian		X	
Vild gulerod		X	
Alm. kællingetand		X	
Dag-pragtstjerne		X	
Bidende ranunkel		X	
Håret høgeurt		X	
Hvid okseøje		X	
Gul fladbælg		X	
Trævlekrone		X	
Merian		X	X
Rød-kløver		X	X
Alm. røllike		X	X
Alm. vedbend		X	X
Alm. knopurt		X	X
Alm. sankthansurt			X
Rejnfan			X
Høst-borst			X

**LILLE ILDFUGL
PÅ REJNFAN,
EN RIGTIG
SENSOMMER
PLANTE.**

Eksempler på vilde, insektvenlige planter.

Det er en større diskussion om hvornår nogle arter er hjemmehørende, men arterne på denne liste er enten hjemmehørende eller naturaliseret, det vil sige at de har været i Danmark så længe at de ofte bliver betragtet som hjemmehørende.

FUGLEKASSER

INVITER NYE NABOER

Fuglekasser kan være enormt givende for din have. For ud over at få glæde af flere forskellige arter, du kan studere og beundre, er det gode nyttedyr at have tilknyttet din have.

Mange småfugle har i dag svært ved at finde naturlige steder, de kan bygge rede, da de velegnede træer med huller og sprækker ofte bliver fældet pga. sikkerhed. Derfor kan man som haveejer hjælpe småfuglene ved at sætte redekasser op. Der opstår flere nyttige effekter ved at have småfugle i din have. Småfuglene lever bl.a. af insekter og andre smådyr og kan dermed forhindre en potentiel insektplage i haven. Derudover fungerer mange småfugle tilsvarende som føde for rovdyr og rovfugle som blandt andet duehøg og ugle.

De fleste redekasser benytter samme grundmønster, hvor det vigtigste for hvilken fugl, der kan have bolig i kassen, er kassens dimensioner og diameter på indgangshul. Som udgangspunkt anbefales det, at du finder oplysninger i fuglebøger og på nettet om hvilke dimensioner og højder, kassen skal være i for hver fugleart, man ønsker. Der er

FUGLEKASSE BYGGET AF GENBRUGSTRÆ

Foto: Kim Olsen

dog nogle tommelfingerregler, man kan følge.

Som udgangspunkt er det altid bedre, at redekassen er en lille smule for stor, end for lille, da der er en risiko for, at nogle af fugleungerne dør af varme eller bliver mast.

Indgangshullet skal altid vende mod nord eller øst netop for at undgå, at redekassen bliver for varm af solens stråler, og at æg eller unger dør af hedeslag.

Alle redekasser skal have ventilation og afløb i bunden i form af enten et lille hul eller revne, så blandt andet regnvand kan løbe væk.

Erfaringer viser, at de fleste fugle foretrækker redekasser opsat i højden mellem 1,6-2 meter. Der er dog undtagelser, hvor en højde på 3 meter eller mere er krævet.

Man kan som udgangspunkt sætte redekasser op hele året, men efteråret er at foretrække, så fuglene kan vænne sig til kassen og bruge den til overnatning i løbet af vinteren.

Se meget mere om fugle og redekasser hos Dansk Ornitologisk Forening (DOF) her www.dof.dk/fakta-om-fugle/fugle-i-haven/fuglekasser

PASNING

Start med at lægge lidt mos eller hø i bunden af kassen ved opsætning for at gøre kassen mere attraktiv for fuglene.

SKOVSPURVE

Foto: Arne Lilhaug

Når en fugl er flyttet ind, så undgå at forstyrre eller kikke ned i kassen, da man risikerer at ungerne bliver opgivet eller flyver fra reden for tidligt.

Når ynglesæsonen er ovre, og fuglene har forladt redekassen, er det vigtigt at få rensset kassen, så den er klar igen til næste kuld eller til overnatning om vinteren. Rens derfor redekassen i efteråret og brug evt. handsker eller en pind og skold kassen indvendigt, hvis der har været fuglelopper eller mider.

SMÅ TIPS

Sæt aldrig en siddepind op ud for indgangshullet, da dette giver bedre mulighed for rovfugle og rovdyr at plyndre reden.

LEVESTEDER TIL VILDE BIER

Vilde bier og mange andre insekter, som f.eks. svirrefluer, er forrygende bestøvere i din have. Og nej, de vilde bier er meget sjældent nogen, der stikker, så det behøver du ikke bekymre dig om.

Man kan købe mange forskellige bud på såkaldte insekthoteller på markedet i dag for at tilbyde flere levesteder for disse. Det gælder dog stadig, at så naturlige levesteder som muligt er at foretrække. I de færdiglavede insekthoteller er der ofte mange forskellige materialer, som derfor indbyder andre insekter end vilde bier. Dette skaber en øget konkurrence, da nogle af de insekter, der flytter ind, er snyltere på de andre eller ligefrem stjæler biernes pollen eller spiser deres æg.

Der er registreret ca. 292 forskellige biarter i Danmark. De fleste bor gerne i jorden, andre i hulheder i planter. At gøre noget for alle arter kan derfor være svært. Der gælder dog nogle generelle metoder.

OPSÆTNING OG PASNING

Nogle vilde bier bor og yngler i rede-gange, som er forholdsvis vandrette huller eller rør i plantemateriale. Disse bireder eller bihuse kan man nemt byg-

**REDEGANGE
FRA JORD-
BOENDE BIER**

ge selv. En lille kasse, eller anden beholder, kan fyldes med paprør, tagrør, åbne bambuspinde og andre hule plantestængler. Placer bihuset med åbningerne mod øst eller sydøst op af en varm husvæg og sørg for, at det kan holde tørt og ikke svinger i blæsten.

En anden metode er at bore huller i dødt træ. Brug helst eg, bøg eller ask, da arter som gran og fyr er uegnet,

fordi de afgiver meget harpiks og har tendens til at danne revner. Hullerne skal bores på tværs af årenerne, ikke i endetræet, for at undgå, der opstår revner. Hullerne skal være glatte- gerne i forskellige diameter fra 3-10 mm, for at tilgodes flere arter. Hullerne må gerne være minimum 15 cm dybe- gerne dybere jo større, diameteren er. Husk, at den ene ende af hullerne og rørene skal være lukket. Den åbne ende kan med fordel have en form for net foran, der forhindrer fugle i at komme til. Maskerne i nettet skal dog stadig være store nok til, at bierne kan komme igennem.

Til de bier, der selv laver redegange, kan man med fordel lægge et stort

stykke mørt gammelt træ ud, de kan gnave i.

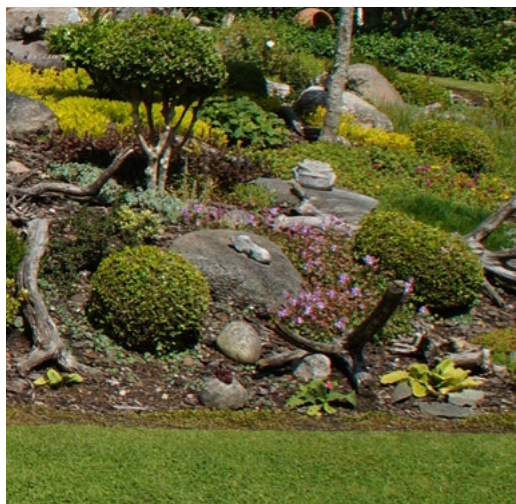
Jordbierne bygger reder, der er for svære at efterligne kunstigt. Men det man

kan gøre, er at lade egnede steder stå uforstyrret og med sparsom vegetation for at efterligne de forhold, jordbierne finder attraktive- f.eks. en sydvendt skrånning, sandbunker eller stendiger.

REDESTEDER TIL HULRUG- ENDE BIER

SMÅ TIPS

Brug aldrig plastik eller glasrør som redegange. Fugt og kondens skaber mug og skimmel, der angriber larver og ødelægger pollenforsyningerne. Lav små bireder og spred dem ud i haven, så bliver konkurrencen fra arter, som snylter på bierne, mindre.

STEN I HAVEN SKABER GODE FORHOLD TIL MARKFIRBEN

Foto: Arne Lilhaug.

BUTSNUDET FRØ VARMER SIG PÅ EN STEN

Foto: Arne Lilhaug.

STORE STEN I HAVEN

TILTRÆK VARMEKRÆVENDE ARTER

Sten i haven kan komme til udtryk på mange forskellige måder. Nogle anlægger et stenbed med skærver og sten i forskellige størrelser suppleret af tilhørende plantearter, der kan gro på og imellem stenene. Andre har stensætninger, som ofte kommer til udtryk som gærder eller opdeling af rum i haven. (Dette bliver også beskrevet i afsnittet om stendynger.)

Sten i haven kan også være større sten placeret tilfældigt i bede, på plænen eller skråningen. De må gerne have en overflade på størrelse med en god håndflade (ca. 20 cm²) eller derover, som marksten eller større.

Sten bliver hurtigt opvarmet af solen og holder på varmen i længere tid end planter. På den måde skaber de et varmt miljø for dyr, der trives her, og opholdssted for særligt vekselvarme dyr som sommerfugle og salamandere, der kræver varme for at kunne bevæge sig rundt.

PASNING

Husk i løbet af sommeren at sikre, at der ikke sker en overgroning med høje vækster, der skygger for stenene. Derefter er der kun tilbage at vente, til de første solstråler skaber et lunt miljø, og en flok sommerfugle møder festklædte op.

DEN HELT VILDE HAVEEJER

Haveejeren, der vil det hele og gerne ser hurtige resultater. Haveejeren er villig til at omlægge større dele af haven og hjælpe biodiversiteten godt på vej med en del arbejde det første år - for derefter at kunne nyde sin nye helt vilde have med masser af oplevelser og summen.

**FØR: DER GØRES
KLAR TIL EN
LILLE "BLOM-
STERENG" OG
GRÆSTØRVEN
GRAVES VÆK.**

BLOMSTERENGE OG STEPPEBEDE

FARVERIG OG ARTSRIG HAVE

Blomsterengen og steppebedet er en anden måde at omdanne en græsplæne til et sted med højere biodiversitet end beskrevet i afsnittet "Natur i græsplænen".

En blomstereng er kendetegnet ved en mere frodig og fugtig blomstring. Et steppebed er kendetegnet ved et meget tørt og næringsfattigt miljø.

Både blomsterengen og steppebedet byder på andre arter end blomsterplænen og ofte også flere, da diversiteten af plantearter er højere. Derudover tilbyder disse omlægninger hurtige resultater, da man hjælper naturen mere på vej.

Sådan etableres en blomstereng

Ved anlæggelse af en blomstereng kan man grave nogle kvadratmeter af græstørven væk i det omfang og mønster, man ønsker, i ca. 10-15cm dybde. Det giver bedre plads til, at nye arter kan indfinde sig.

Hvis der ikke er ret stor variation eller mulighed for indvandring af nye arter, er det en mulighed at supplere med udlægning af et næringsfattigt top lag af mere gruset jord samt frøblandinger (køb dem uden græsfrø i – det skal nok komme) eller planter. Brug evt. græstørven til at anlægge små sommerfuglebakker og høje, som også toppes med næringsfattig jord.

EFTER: BLOMSTERENGEN SÅET TIL MED VILDE PLANTER

Sådan etableres et steppebed

Ved anlæggelse af steppebed graves græstørv og muldjord af. Læg gerne grus ud som toplag. (Her kan man med fordel bruge udvasket materiale f.eks. fra den lokale grusgrav, kaldet 'harpet fyld' i størrelse 0-0,8.) Herefter kan man vente på planternes egen indvandring eller supplere med en frøblanding tilpasset disse forhold. Placer også gerne lidt større sten i steppebedet. Både grus og sten samt den sparsommelige vegetation, der vil gro her, tilgodeser et varmt miljø for både sommerfugle, salamandere og evt. jordbier.

PASNING

Slå blomsterengen én gang om året, bedst i sensommeren efter afblomstring. Husk at fjerne afklippet, så der kan komme lys ned til jordbunden. Slå evt. nogle stier i den vilde blomstereng, så du kan gå en tørskoet tur og opleve livets summen.

EN GRUSBELAGT GÅRDSPLADS KAN FUNGERE SOM "STEPPEBED". HER VOKSER NØJSOMME PLANTER, SOM TIMIAN OG VILD GULEROD.

Foto: Martin Stoltze

SMÅ TIPS

Det bedste er at skære blomstergræsset bort - f.eks. med en le eller hækkesaks. På den måde skånes vegetationen og det, der lever i det, og blomsternes frø kan spredes. Lad afklippet ligge et par dage, så frø kan falde ud og vokse op igen, før du river det væk.

UDSÅNING

Vil du gerne hjælpe vegetationen på din blomstereng eller steppebed på vej, kan man, som tidligere nævnt, udså frøblandinger, der passer til forholdene. Her er nogle overordnede overvejelser og metoder, man kan bruge ved udsåning.

Undgå altid at lægge et muldlag ud, hvis målet er en mangfoldig flora, da muld tilfører mere næring til jorden og favoriserer nogle få almindelige konkurrencesterke plantearter og dermed begrænser biodiversiteten betydeligt.

Hvis plantearterne kan indvandre af sig selv fra naboarealer, så lad dem altid

gøre det. Det er med til at sikre floraens autenticitet lokalt, og det er med til at bevare den genetiske variation, der findes inden for arterne mellem landsdele. Man kan øge hastigheden for denne proces ved selv at samle frø fra planter i nærliggende naturområder, eller hvor der ellers findes interessante vilde planter. Det kræver dog et vist kendskab til arter for at vide, hvad man skal tage frø fra, og hvornår og hvordan man egentlig samler dem. Men det er en vidunderlig anledning til at lære mere om det. Husk at spørge lodsejeren om lov til at indsamle frø.

Kun de plantearter, der spirer, kan klare

**DAG-PRAGT-STJERNE
BLOMSTRER I
LANG TID OG ER
POPULÆR HOS
BIER**

IGSGUIDE

forholdene på de nye arealer. Indhent eventuelt biologisk fagekspertise til at undersøge, om der er arter, der er forsvundet fra lokalområdet, der kan genintroduceres fra spredningskilder længere væk.

Hvis arealet ligger isoleret fra andre naturområder og ovenstående muligheder ikke er til stede, så benyt en frøblanding med hjemmehørende vilde arter fra danske frøkilder. Allerhelst benyttes en frøblanding fra en producent, der jævnligt udskifter sine moderplanter, så man undgår kraftige haveformer af de vilde arter.

Undgå udsåning af græsfrø, da de almindelige kulturgræsser hurtigt vil dominere et område og lukke af for andre arter og medføre begrænset diversitet. Undgå også kløver, lupiner og andre ærteblomstrede arter, da de beriger jorden med kvælstof og dermed let fører til begrænset diversitet. Dog kan almindelig kællingetand anbefales, da de gavner mange insektarter. (Se artsliste i afsnittet om "hjemmehørende planter") Husk, at en blomstereng gerne skal indeholde flerårige planter, så du får en vedvarende beplantning i lighed med et staudebed.

**LØGKARSE
TRIVES GODT I
EN HAVE. DEN
ER VÆRTS-
PLANTE FOR
SOMMERFUGLEN
AURORA.**

KRAT, BUSKE OG HÆK

NATUREN I KRAT, BUSKE OG HÆK

Den vilde natur er fyldt med buske, krat og hegn af forskellig slags. Det virker som ly og læ for alskens smådyr, men det er også her, de større dyr kan bygge reder og huler og opfostre deres unger eller overvintre. Krat med større og lidt krogede træer kan endda huse flagermus, som er formidable myggejægere og rigtig gode at have i haven.

DET GODE KRAT

Flere ældre haver har allerede masser af krat - det skal endelig bevares Hvis du vil anlægge et nyt krat, kan du godt bruge det som afgrænsning til naboens grund eller til de omkringliggende arealer, men gerne uden at formklippe det hele til lige hække. Det er en god ide at have mange forskellige arter af træer og buske, så der er et fødegrundlag for forskellige arter hen over sæsonen.

DEN GODE HÆK

Hvis man ikke allerede har et krat, og det ikke er muligt at etablere et, er det muligt at skabe nogle få af de samme egenskaber i en hæk. Bredden på hækken samt klipning og pleje er afgørende for, om hækken kan benyttes som levested og skjul for diverse arter. Desuden skal den som minimum være ca. 80 cm

bred. Fx kan gærdesmutteren bygge rede i en tilpas bred hæk.

PASNING

Et krat eller en hæk kan godt klippes til på den ene side, fx ud mod vejen, hvis det skal ligne en hæk, men et krat må gerne se lidt vildt ud, i hvert fald på indersiden, så vil hækken have langt større værdi for biodiversiteten. Et par grene, der stikker ud hist og her, giver fuglene et sted at sidde, og døde kviste skal nok falde af sig selv.

Man bør ikke, modsat hvad mange regler i haveforeninger tilsiger, klippe hækken før Skt. Hans (23. juni). Det er meget bedre for de insekter og fugle, der bor der, at vente.

Jo mere du lader krattet eller hækken vokse vildt, desto mere liv vil der være plads til. Dog kan det nogle gange være fint nok at tynde lidt ud i det. Men husk gerne at gøre det om vinteren af hensyn til fugle og insekter. Desuden kan du lade kviste og grene ligge som kvas i bunden og lade stubbe og stammer stå i en 1.5-3 meters højde. Du kan evt. plante vedbend og kaprifolie op ad stammerne, så bliver det meget dekorativt, og giver igen mad til flere arter.

SMÅ TIPS

Det er en god ide at bruge danske arter af træer og buske, da disse er fyldt med blomster til bier og sommerfugle mfl. tidligt på foråret og senere giver bær til fuglenes vinterforråd. Krattet er også et godt sted at placere en kvasbunke.

Liste med danske arter af buske, der er gode for biodiversiteten:

- Hvidtjørn
- Røn
- Hylde
- Vildæble
- Slåen
- Vrietorn
- Gedeblad
- Hassel
- Navr
- Tørst

Den smukke gule citronsommerfugl trives f.eks. på vrietorn og tørst, og slåen buske anslås at være værtsplante for op til 50 af de store danske sommerfugle. Når frugterne fra f.eks. blomme-, pære- og æbletræer mm. falder ned om efteråret, elsker en del dagsommerfugle at sidde og suge den gærede frugtsaft i sig. Så lad endelig noget frugt være til dem.

**HVIDTJØRN
ER EN VIGTIG
PLANTE
FOR MANGE
INSEKTER OG
FUGLE.**

**PLANT BUSKE,
DER GIVER BÆR
TIL FUGLE**

Foto: Arne Lilhaug

STENDYNGER

NATUREN I EN STENDYNGE

Enstensætning fyldt med hulninger og kroge er hjemsted for mange insekter som sommerfugle, vilde bier og biller samt f.eks. edderkopper. Stenene bliver også dejligt varme af solen på samme måde som den sydvendte skråning, og mange dyr kan bruge hulrummene til at overvintre i som f.eks. firben, salamandere og andre padder.

HVORDAN LAVER DU BEDST EN STENSÆTNING?

Enstensætning eller et stendige kan være et flot element i haven og være med til at skabe rum. En storstensæt-

ning kræver et stort stykke arbejde, men til gengæld er det også et tiltag i haven, der virkelig kan give plads til mange nye former for liv. Selv en lille bunke sten er bedre end en tætklippet græsplæne. Når du stabler din bunke, skal du sørge for at lægge de største sten nederst for at give stabilitet. Grav dem gerne lidt ned i jorden. Undervejs, når du bygger dyngen op, skal du sørge for, at der er en hældning, så stenene ikke falder ned af sig selv. Undgå at bruge mørtel, da det fylder alle de vigtige huller op, så dyrene ikke kan bo der.

PASNING

Beslut hvilken slags stendynge, du vil have. Hvis den skal være kilde til varme levesteder og hulrum, hvor insekter og dyr selv indretter sig, så sørg for at holde stendynge fri for dækkende beplantning og skyggende vegetation. Hvis du derimod hellere vil have en vegetationsbeklædt stendynge, kan du plante sukkulenter eller andre bunddækkende planter eller blot lade vegetationen indfinde sig naturligt. De arter, der vil knytte sig til stendynge, afhænger altså af indretningen.

SMÅ TIPS

En stendynge med en god højde bliver hurtigere varmet op af solen, og mørke sten bliver hurtigere varme end lyse sten.

Stendynge kan sagens give plads til en masse danske planter, som måske ikke kan klare sig i den fede muldjord, og mange af vores krydderurter som f.eks. timian, salvie og merian trives virkelig godt i stendynger og stenbed.

SYDVENDT SKRÅNING MED STEN

Foto: Habitats

SYDVENDT SKRÅNING

NATUREN I EN SYDVENDT SKRÅNING

En sydvendt skråning er en rigtig god mulighed for at skabe bedre betingelser for mange vilde arter.

Det særligt gode ved sydvendte skrån timer er, at vilde bier kan grave rede-gange i dem. En skråning fanger også varmen fra forårs- og morgensolen, og det er godt for mange vekselvarme dyr, f.eks. sommerfugle og firben, der har brug for at samle varme for at kunne komme omkring.

Hvis skrån timeren er lavet, så den har en gruset og næringsfattig jord, kan det også give gode betingelser for en række vilde plantearter, der ellers har det svært i havens muldjord og græsplæner. Det kan f.eks. være kællingetand, timian eller gul snerre.

SÅDAN LAVER DU EN VARM SYDVENDT SKRÅNING

Hvis haven har en (forholdsvis) sydvendt skråning - eller du kan lave en ved at skovle mineraljord og sten op er det vigtigt at sikre, at denne er indrettet bedst muligt.

Fjern først evt. høje vækster og tynd ud i den måtte af jord og rødder, som der typisk kommer under græsplæner. Når der er gjort plads, kan du blande den tilbageværende jord med enten grus, sand eller kalk for at gøre den yderligere fattig på næring.

PASNING

Husk i løbet af sommeren at sikre, at der ikke sker en overgroning af skråningen med høje vækster, der skygger for sten og den bare jord. Derudover kan mindre forstyrrelser som afskrab og blotlægning af bar jord i spredte pletter være en god ide for at forhindre vegetationen i at overtage hele skråningen.

**SOMMERFUGL VARMER SIG PÅ DEN
UBVOKSEDE JORD**

SMÅ TIPS

Tilføj også gerne lidt større sten på dele af skråningen, da de også bidrager til et varmt miljø til glæde for dyr og insekter. Det kan gøre en stor forskel for firben og sommerfugle, at de kan varme sig i morgensolen.

VANDBASSIN
GIVER LIV I
HAVEN.

VAND I HAVEN

VAND OG NATUR

Hvis du vil have mere liv i din naturvenlige have, er vand utrolig vigtigt. Der lever mange sjove og finurlige dyr nede i vandet, men vand er også vigtigt for dyr på land. For eksempel kan tudser og salamandere søge ly i vandet for at holde sig fugtige, og fugle, pindsvin, bier og sommerfugle kan bruge vandet til at drikke.

ET GODT VANDHUL

Et vandhul kan have et utal af former og størrelser, og kan derfor nemt tilpasses de forhold, der er i haven. Du kan lave alt fra en hel sø til en lille underskål med vand eller et fuglebad, som også er fint og kan gøre underværker. De mindre vandbeholdere skal bare stilles op og så fyldes med vand. Husk at holde øje med, at de ikke tørrer ud.

En havedam skal helst ligge i fuld sol, så den kan blive varmet op så tidligt på foråret som muligt. Formen er underordnet, så længe brinkerne ikke er for stejle. Lav evt. en lille jordvold eller stensætning på den nordlige side af dammen, og gør den lavvandet der. På den måde reflekteres solens stråler og varmer vandet hurtigt op, hvilket er godt for de dyr, der lever i vandet. Du kan sætte nogle høje planter i den sydlige ende, som f.eks. gul iris. Det giver lidt skygge til dyr i søen på en varm sommerdag. På den måde kan solen varme vandet tidligt om foråret, når der er koldest, og efterhånden som planterne vokser op skygger de mod syd, når sommersonen er kraftigst.

BUTSNUDET FRØ HAR LAGT ÆG I HAVEBASSIN

Foto: Arne Lilhaug

PASNING AF VANDHULLET

Det er en tommelfingerregel, at jo større et vandhul, man har, jo mindre vedligehold er der i det. Dog skal du helst undgå trådalger ved f.eks. at sørge for, at der ikke falder en masse blade ned i hvert efterår, da de tilfører næring. Du kan indsamle algerne med en rive og lade dem ligge lige på kanten af søen en dags tid, så kan de små dyr, der har gemt sig, kravle ned i vandet igen. Smid derefter algerne på kompostbunken, de giver nemlig god næring til køkkenhaven.

SKOVSPURVE I FUGLEBAD

Foto: Arne Lilhaug

SMÅ TIPS

Lad være med at sætte fisk ud i søen. Mange fisk spiser paddernes æg, insekter og andre smådyr, der lever i vandet, og ved fodring af fiskene kan der nemt komme en masse alger. Du kan også hjælpe livet i gang i vandhullet ved at tilføre en spand vand fra et nærliggende vandhul

Derudover kan du også lave et fuglebad lidt oppe i højden, så fuglene kan drikke og bade i fred for katte. Et vandhul i haven kan også bruges til at opsamle ekstra regnvand.

FORÅR

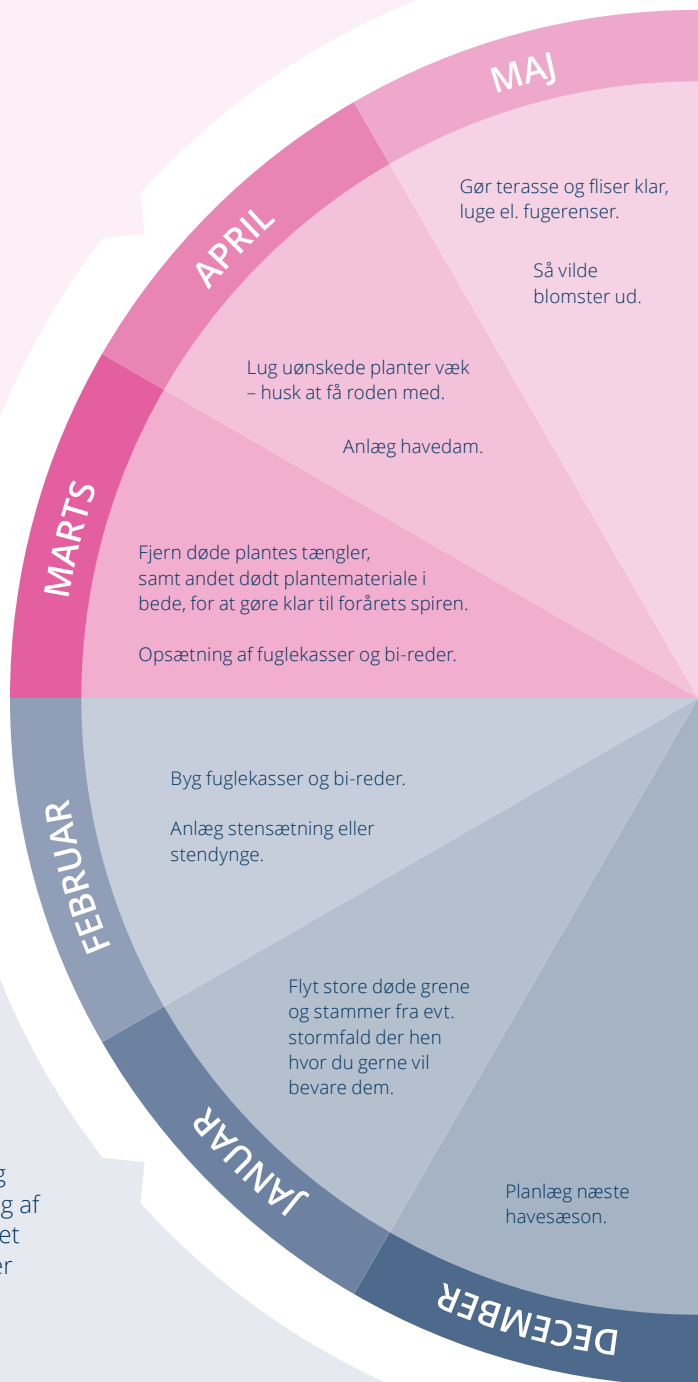
Foråret er tiden til at forberede og klargøre haven til sommeren.

Foråret er præget af luge-arbejde, udsåning og klargøring af dette, samt mere praktiske opgaver som at sætte fuglekasser op, og gøre terrassen klar.

VINTER

Vinteren er tiden for planlægning, samt arbejde der bedst udføres når jorden er frossen.

Vinteren er præget af flytning af store døde stammer, anlæg af stensætning, og nyde dyrelivet der har skabt vinter-levesteder for resten af året.

JUNI

Slå stier i naturgræs
/blomstereng.

JULI

Lug høje vækster væk
omkring store sten, på
sydvendt stråning og
nordlige bred af vand.

Slå stier i naturgræs
/blomstereng.

Riv alger op af vand.

AUGUST

Slå stier i naturgræs
/blomstereng.

Indsamling af frø fra vilde
planter i lokalområdet.

Indsamling af frø fra vilde
planter i lokalområdet.

Slå stier i naturgræs
/blomstereng udså vilde
blomstre.

Beskær hække, krat og træer.
Lad lidt nedfaldsfrugt ligge til
sommerfugle og bier.

SEPTEMBER

Sæt op fuglekasser.

Rens fuglekasser.

Fyld på kvasbunke.

Lug græs i
blomsterengen.

Se efter svampe
på og tæt ved
gamle træer.

OKTOBER

NOVEMBER

SOMMER

Sommeren er tiden hvor du skal nyde din have – dyrene og planterne i den – og det gode vejr.

Sommeren er præget af vedligeholdelse af slåede stier samt lugning omkring sten og sydvendte skråninger.

EFTERÅR

Efteråret er tiden for det lidt hårdere vedligehold, både som afslutning på sommersæsonen, men også som klargørelse til vinter og forår.

Efteråret er præget af klipping og beskæring af hække og træer.

NYTTIGE LINKS OG HENVISNINGER

HVOR VILD ER DIN HAVE?

Tag testen her:

www.dce.au.dk/fileadmin/dce.au.dk/Parcelhushaver_folder_01.pdf

FLERE SOMMERFUGLE I HAVEN

www.dn.dk/vi-arbejder-for/biodiversitet/flere-sommerfugle-i-haven

GIFTFRI HAVE

www.giftfri-have.dk

DANMARKS VILDE HAVER

www.haveselskabet.dk/danmarks-vilde-haver

VILD MED VILJE

www.vildmedvilje.dk

VILDE BIER I DANMARK

www.bieridanmark.dk

TJEK OGSÅ VORES SIDE OM BIODIVERSITET

www.fredericia.dk/rignaturifredericia

Eller følg Fredericia Kommunes side om natur, miljø og bæredygtighed på FB: www.facebook.com/DetGroenneFredericia

